

ETIKA ÉS SZOCZIOLÓGIA.

Ha az etika szóval az erkölcsiség általános elméletét jelöljük, szociológia alatt pedig a társadalmi tünemények általános teóriáját értjük, akkor e két tudományág között fennálló viszonyra nézve két föltevést állíthatunk fel. Az egyik szerint etika és szociológia egymásnak alá vannak rendelve, a másik pedig bennök koordinált tudományokat lát. Az előbbi álláspont ismét kétféleképpen érthető: vagy a szociológiát tartjuk az etika egy részének, a mi egészben megfelel a társadalmi életről alkotott régibb metafizikai elméleteknek, vagy pedig megfordítva az etikát a szociológiai kutatás egy ágának tekintjük, a mely nézet különösen napjainkban van elterjedve. Mi egyik álláspontot sem tartjuk elfogadhatónak s azt a nézetet valljuk helyesnek, hogy etika és szociológia koordinált tudományok, a melyeknek van ugyan bizonyos közös területük, de mégsem azonosíthatók. Ennek a kifejtése képezi jelen rövidre fogott tanulmány feladatát.

Azon elméletet, mely a szociológiát az etika egy részének tartja, csak a teljesség kedvéért említjük, mert alig hiszszük, hogy napjainkban még volnának következetes hívei. A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy az erkölcsi tünemények, értve ez alatt az emberek morális meggyőződését s az ez alapon kidolgozott erkölcsi kódexeket, csak *egy csoportja* a társadalmi jelenségeknek, de nem azok egész tartalma, még kevésbbé pedig az emberi cselekvések és a társadalmi folyamatok egyetlen rugója. A mai tudomány már kimutatta, hogy csak a társadalmi evolúció vizsgálata segítségével érthető meg valamely kor erkölcsi kódexének tartalma, például a mai humanizmus, a mely párhuzamosan fejlődött az európai társadalommal. Az erkölcsi tünemények

kifejlődése és elterjedése tehát mindig és mindenütt bizonyos társadalmi feltételhez van kötve s így semmi sem jogosít fel arra, hogy megfordítva az erkölcsöt tegyük minden társadalmi vonatkozás ősforrásává. És pedig annál kevésbbé, mert valamely erkölcsiség fogalma mindig már bizonyos társadalmi vonatkozásokat involvál s így a ki az erkölcsiségből akarja a társadalmat egészében származtatni, az petíció principiit követ el, mert a magyarázó elvben (az erkölcsiségben) már szükségképen fölteszi a megmagyarázandó tüneményt (a szoczialitást), vagyis valami, bármily elemi társadalmi vonatkozást. E kísérlet, mely az ember erkölcsi hajlamaiból akarja az összes társadalmi tüneményeket levezetni, már azért sem sikerülhet, mert a pozitív tudomány egyáltalán nem derítheti ki a társadalom végső eredetét, miután a valóságban bármily messzire is visszamegyünk, vagy bármily primitív hordát is tekintünk, abban már a társadalmi élet valamiféle rudimentumával találkozunk. A valóságos ember, bármily kis mértékben, de mindig szocziális lény, s az abszolúte elszigetelt egyén oly fikció, a melynek adaequat tartalmat sem tudunk adni, mert a valóságos emberről alkotható minden fogalmunk már bizonyos társadalmi vonatkozásokat involvál. Az adott tünemények magyarázatában tehát a pozitív tudomány a társadalomelőtti elszigetelt ember fikciójának semmi hasznát sem veheti, vagyis a társadalmi jelenségek magyarázatában mindig a *szoczialitás* valami elemi tényéből kell kiindulnia.* Az első, minden társadalmi vonatkozást nélkülöző ember mythologiai, de nem pozitív tudományos fogalom. A tudomány tehát arra sem vállalkozhat, hogy a társadalmi életet valamely egységes alaptényre vezesse vissza, vagy az ember valami »alaphajlamából« származtassa, mint Hobbes, Rousseau és azok akarják, kik az erkölcsiségben látják a társadalmi vonatkozások ősforrását, vagyis a szocziológiát az etikával azonosítják. E gondolkodók nem látják, hogy az erkölcs nem valami egyszerű mozzanat, hanem egy lélektanilag és társadalmilag roppant bonyolult tünemény, a mely maga is hosszas evolúció terméke és magyarázata közben már rászorul a szocziológia eredményeire. Mert erkölcsiség társadalom nélkül

* E tételt kapcsolatban a társadalmi tünemény speczifikus, csak önmagából érthető voltának tanával, valamint az alább érintendő individualitás elvének ismeretani jelentőségét szerző „Az ismeretelméleti kategóriák problémája” című tanulmányában, mely ez év folyamán fog megjelenni, kísérli meg tüzetesebben kifejteni és indokolni.

puszta elvonás, a melynek lehet heurisztikus értéke, de reális tünemények magyarázó elvének nem használható.

Már sokkal elfogadhatóbb, sőt első tekintetre az igazság minden kritériumával rendelkező álláspont az, a mely az erkölcsiségben *kizárólag* társadalmi terméket lát, tehát oly jellegű tüneményt, a minőknek a politikai, felekezeti és közgazdasági jelenségek tekinthetők. Ez elmélet szerint az erkölcsiség nem egyéb, mint az emberek cselekvésének oly módja, a melyet *kizárólag* társadalmi viszonyok határoznak meg s így valamely kor erkölcsi kódexe teljesen megérthető egyedül a társadalmi evolúcióban elért fok ismeretéből. Ez álláspont tehát nem lát bensőbb kapcsolatot az erkölcsiség és az egyes ember tudatvilága között, mint a minő az ember politikai és közgazdasági cselekvése és pszichikai szervezete között áll fenn. Így tekintve a dolgot, rögtön észreveszszük, hogy ez elmélet a moralitás lényegét és más cselekvési módokkal szemben való megkülönböztető sajátosságát hagyja figyelmen kívül, t. i. annak bensőségét, az egyéni lelkülettel való szoros kapcsolatát. Szóval nem veszi észre, hogy az erkölcsiség *érzület* dolga, a mely az egyén testi és lelki szervezetével van adva, a melyet nem lehet a társadalmi viszonyok általánosságaiából levezetni és megértetni. A túlhajtott szociológizmus nem látja az *erkölcsiség individuális voltának tényét* és hogy a moralitás lényege ép ebben van. Pedig a mindennapi tapasztalat úgyszólván lépten-nyomon igazolja ez igazságot és csak bámulnunk lehet azon, hogy a legtöbb etikai elmélet sem veszi az erkölcsi élet ez alaptényét tekintetbe s a helyett, hogy az *adott valóságból* indulna ki, *elvonásokra*, mint »jó«, »rossz«, »erkölcs«, »érték« stb. építi ab ovo ép ezáltal ingadozó s a gyakorlati erkölcsiséget soha meg nem értető tanait.

Ha széjjelnézünk embertársaink között, az első dolog, a mi szempontunkból feltűnik, az, hogy az emberek erkölcsi érzülete, vagyis morális jelleme nagyon különböző. A gyakorlati életben meg is különböztetünk jó és rossz, komoly és léha embereket, gyöngé és erős jellemeket, józan és kicsapongó természetű egyéneket. Míg némely embernek az okoz örömet, ha másokon segíthet, másnak inkább a rosszakarat gyakorlása szerez élvezetet. Vannak emberek, bár aránylag nagyon kis számmal, kik erkölcsi meggyőződésükhöz föltétlenül ragaszkodnak, kik semmiféle melléktekintetből sem tesznek olyat, a mi ellenkezik avval, a mit igaznak, jónak és helyesnek

ítélnék, szóval a mi a becsületről alkotott koncepcziójjukkal nem fér össze. Mások ismét megalkusznak a viszonyokkal, tehát erkölcsi meggyőződésüket, illetve lelkiismeretüket alárendelik akár politikai, felekezeti, társadalmi, családi, vagy épen egyéni szempontoknak. Természetesen mindkét esetben fokozatilag végtelenül különböző erkölcsi jellemeket találhatunk s általában az abszolút jellemeszilárd vagy önfeláldozó és a teljesen jellemtelen, mindenre kész, illetve a föltétlenül »szívtelen« típus között, valamint a javíthatatlan léhaság és az aszkétikusan komor életfölfogás között számtalan árnyalati különbséggel találkozunk. A végletek itt is ritkák. Valamint értelmileg, vagy fizikai erő tekintetében a nagyon kiváló és a nagyon alantas ember aránylag ritka s az emberek zöme középszerű, józan, életrevaló észszel és átlagos izomerővel bír, úgy erkölcsileg sincs a legtöbb embernek valami feltűnő jellembeli sajátysága. Az átlagember schémája erkölcsi téren is érvény nyel bír. A legtöbb ember ép oly kevéssé volna képes abszolút önfeláldozásra, például arra, hogy egész életét önzetlenül, vagyis minden földi és túlvilági jutalomba vetett hittől függetlenül, bélpoklosok ápolásának szentelje, vagy pedig, hogy a rosszat önmagáért gyakorolja. Az emberek legnagyobb része úgy hiszem néhány millióval (a végleteket tekintem) meg volna vesztegethető, hogy oly kisebbsérvű erkölcstelenséget kövessen vagy nézzen el, a mi »talán nem fog kitudódni«, de viszont a legnagyobb összegőrt sem volna rávehető apagyilkosságra. Daczára azonban, hogy a legtöbb ember erkölcsi jelleme meglehetősen elmosódott, csak a felületes szemlélő előtt tűnik el azon individuális vonás, mely minden egyes ember erkölcsi érzületét a többiekétől megkülönbözteti. Már a priori valószínű, hogy minden esetben individuális vonásokkal fogunk találkozni, mert ha Leibnitz szerint két falevél nem teljesen egyforma, hogyan lehetne két oly roppant bonyolult pszihofiziológiai gépezet, mint két ember lelki világa, illetve erkölcsi érzülete, egyenlő? Hiszen külső megjelenésre sem találunk két teljesen hasonló embert, hogyan képzelhető, hogy lelkültre volna két, egymással abszolút azonos természetű egyén? Kell itt is mélyreható különbségeknek lenni s a gondos vizsgálat meg is győz bárkit arról, hogy csak a szemlélő emberismeretén és megfigyelőképességén múlik, ha ily *egyéni erkölcsi vonásokat* nem képes minden egyes esetben fölfedezni. Minden ember erkölcsi érzülete bizonyos tekintetben különbözik a többiétől s ennyiben minden ember koncepcziója az életről és

a morálról valóban egy külön világ. Az egyéni vonások mellett természetesen a legtöbb embernél túlnyomólag általános vonásokat is találunk, melyek minden normális embernél, vagy az egy fajhoz, nemzethez, családhoz tartozóknál feltalálhatók, de *ezenfelül* minden ember erkölcsiségében van egy vonás, a mi *csak* benne észlelhető, a mi egyszer van és nem ismétlődik soha többé. Ha ez általános vonások túlnyomóak, erkölcsi tuczatemberrel van dolgunk, ha pedig az egyéni, tehát az *eredeti* mozzanatok vannak nagyobb számmal, akkor valóságos apostollal, erkölcsi géniével állunk szemben, a ki új erkölcsi igazságokat fedez fel és hív életre az emberek szívében. Az egyéni erkölcsi vonás, legyen bármily csekély is, kifejezést nyer természetesen az ember minden cselekedetében, legyen az politikai, vallási vagy közgazdasági jellegű, de legszembeütőbbben sajátosan erkölcsi vonatkozásaiban (barátság, kötelesség, család, haza, emberiség stb. szemben való magatartásában), mert ezek *közvetlenül* az erkölcsi érzületből fakadnak és táplálkoznak. A kérdés most az, hogy ez egyéni különbségeket mire vezessük vissza, vagyis mi úton magyarázhatjuk az erkölcsi élet amaz individuális mozzanatait, a melyekben mindegyikünk moralitásának gyökerét és éltetőjét pillantottuk meg?

Azon elmélet nehézsége, a mely az etikát, vagyis az erkölcsiség általános elméletét és magyarázatát teljesen a szociológiára vagyis a társadalmi viszonyok ismeretére akarja visszavezetni, itt tűnik ki legjobban. Fejtegetéseink világosan mutatják, hogy a társadalmi élet csak a talaj szerepét játszhatja, a melyben az egyéni érzület mint erkölcsiség felvirulhat vagy elsenyvedhet. A társadalmi viszonyok ugyanis bizonyos általánosságok, a melyek mindig több egyénre érvényesek s így a szociális folyamatok elemzése nem vezethet be az individualitás sajátos világába s így a moralitás általunk megismerhető végső forrását sem tárhatja föl. Egy tízmillió tagból álló társadalmat alkotó minden egyes ember erkölcsi érzületét nem lehet e társadalom folyamataiból, a melyek az azt alkotó egyének többé-kevésbé *közös élményeit* képviselik, levezetni. Valamely társadalom minden tagjának megvan a maga erkölcsi individualitása, jóllehet mindnyájan ugyanazon törvények alatt élnek, megközelítőleg ugyanazon társadalmi vonatkozások csomópontját képezik s a társadalmi evolúció ugyanazon pontján merülnek fel. De ha az illető társadalmat néposztályok szerint is vizsgáljuk, mindenütt azt találjuk, hogy a kasztmorál mellett,

mely ugyanazon néposztályhoz tartozó egyének mindegyikénél feltalálható, mint az átöröklés, példa, nevelés, foglalkozás, hasonló gondolkodású családból való házasodás, társadalmi érintkezés, hasonlókkal való szórakozás, közös törekvések, gondok, remények és illúziókból összeszövődő és létrejövő sajátos koncepcziója az életnek, a hivatásnak, a kötelességnek, a becsületnek, nemi tisztaságnak stb., megtaláljuk az *egyéni* vonást is, melyre mint a moralitás magvára csak később rakódtak le geológiai rétegek módjára a *társadalmi viszonyokból* fakadó sajátos erkölcsi behatások. A szociológia csak ezt a kasztmorált képes megmagyarázni társadalmi feltételeiben és evolúciójában, de nem az egyéni vonást az erkölcsiségben. Már pedig az erkölcsiség, mint láttuk, elsősorban egyéni és csak másodsorban társadalmi tünemény. A szociológia per definitionem csak a társadalmi viszonyok általánosságával foglalkozik s így nem állítható, hogy az erkölcsiség minden, tehát individuális feltételeire is fényt deríthet, szóval hogy az etika maradék nélkül feloldható a szociológiában. Mindebből pedig már azt is sejtjük, a mit ép csak érinthetünk jelen tanulmányunkban, hogy miért nem lehet viszont az egyénekből kiindulva a priori meghatározni a társadalmi tüneményeket, vagyis miért van a szociológiai kutatásnak különálló tapasztalati kiindulópontja szüksége. Mert az, a mit mi társadalomnak nevezünk, a valóságban egy nagy *folyamat* (és *nem entitás* vagy *substantia*, mint némely metafizikus és az úgynevezett organikus elmélet ismeretelméleti dogmatizmusában gondolja), a mely számtalan apró mozzanatból, úgynevezett *eseményekből* szövődik össze. A társadalmi események viszont emberi cselekvések, a melyek tartalmát legnagyobb mértékben befolyásolja az egyének individualitása, a melyet nem lehet a priori meghatározni, hanem csak tapasztalatból szerezhethetünk róla tudomást. Már Comte mondotta: a társadalmi tüneményt az jellemzi, *hogy van benne történelemi a melyet nem lehet levezetni*. De térjünk vissza tárgyunkra.

Hasonló eredményre jutunk, ha az erkölcsiség konkrét vizsgálatáról átmegyünk az elvont etikai szempontra, vagyis ha a moralitás általános fogalmát tekintjük meg közelebről. Az erkölcsiség ebből a szempontból bizonyos értékek (valeurs) állításában nyer kifejezést, vagyis abban, hogy némely érzületet és az ebből fakadó cselekvési módot jónak, becsületesnek stb. tartunk, míg másokat rosszaknak, jellemteleneknek vagy épen

aljasoknak bélyegzünk. Az érték azonban a dolog természeténél fogva a legnagyobb mértékben relatív, vagyis egyéni, tekintsük bár akár az alsóbbrendű (kellemes, kellemetlen, hasznos, káros) vagy a legfelsőbbeket (esztétikai és etikai) értékeket, a melyeket az élet termel. Mindezek közös vonását az képezi, hogy ha meg akarjuk őket érteni, egyénileg kell *rájönnünk* becsükre: csak megfelelő egyéni élmények összessége képes valami érték megismerését és elismerését létrehozni. Ezért ez az értékek *nem is közölhetők*, vagyis hiába magyarázom, hogy valamely benyomás *nekem* kellemes, vagy valamely műtárgyat ön tartok szépnek s valamely cselekedetet én érzek jónak vagy galádnak, azért más ember sohasem fogja ez értékeket azáltal megismerni, csak akkor, ha a kérdéses dolog kellemességét, szépségét és jóságát érezni tudja, szóval ha azt *önmagában átélte*. Az érték az egyéni roppant bonyolult élmények szimbóluma, mintegy kivonata s ebben tér el az *igazságtól*, a melyet lehet dialektika segítségével más emberekkel megértetni és közölni. Nem is lehet az erkölcsi érzületet annak a lelkületébe csepegtetni, kinek nincs meg a kellő, átöröklés és szervezeti okok által determinált erkölcsi diszpozíciója, vagyis ha született erkölcsi tompaságban szenved. Az erkölcsi nevelés praesuppozícióját normális pszihohiziológiai szervezet képezi, melyben tehát az átlag európai erkölcsiség csirái feltehetőek, ép úgy mint művészi nevelésről csak ott lehet szó, a hol ízlés és esztétikai hajlam mutatkozik a növendékben. A kinek egyáltalán nincs érzéke az iránt, hogy mi a jóság, a szájalom, szóval a kinek »nincs szíve« vagy a ki nem képes semmiképen sem megérteni, hogy mi a becsület és a tisztesség, azt semmiféle oktatás és moralizálás nem fogja erkölcsössé tenni, s ily egyéneknél, kiknek száma szerencsére aránylag csekély, tulajdonképpen *erkölcsi nevelésről* nem is lehet szó, hanem csak *fegyelmezésről* és *szoktatásról*, miáltal kapcsolatban a jogi szankcióktól való félelemmel külsőleg erkölcsös életre szoríthatók. Etikai, vagyis érzületi szempontból azonban az ily ember erkölcstelen marad, a minek nyilvánulatai az éles megfigyelő szemét nem is kerülnek el. Mindennek oka pedig az, hogy az erkölcsi értékeket *érezni* kell, tehát minden egyénnek spontane kell megteremtienie azokat szívében, hogy becsük felismerhető legyen. És a ki erre valami oknál fogva képtelen, az előtt a moral nem is egyéb, mint egy érthetetlen komédia és viselkedési mód, mint ezt a gonosztévők cinikus nyilatkozatai gyakran elárulják. Az erkölcsi érzületet tehát csak *fejleszteni*

lehet, rá lehet vezetni a növendéket, hogy az erkölcsi értékeket önmagában fölismerje, de azt ab ovo megteremteni és közölni nem vagyunk képesek, mert utunkat állja az a valami, a mit Kant erkölcsi autonómiának, mi pedig az erkölcsiség individualitásának nevezünk.

Az erkölcsiség elvont elmélete, vagyis az értékelmélet (theorie des valeurs, Werttheorie) napjainkban már az etikai kutatás integráló részét kell hogy képezze; az etikai kutatás eme része azonban már nem szociológiai, hanem *lélektani* tudományág, a mely a normális emberi tudatban keresi azon mozzanatot, mely az erkölcsi értékelés alapját képezi. És ezzel elértünk azon úthoz, a melyen tovább haladva az erkölcsi individualitás némiképp magyarázatot találhat, miután a szociológiai vizsgálat csak bizonyos pontig képes az erkölcsi tünetenyeket megfejteni.

Az erkölcsi jelenségek vizsgálatának az individualitás irányában való kiegészítésénél két pozitív tudomány jöhet számításba, u. m. a pszichológia és a biológia. Az előbbi természetesen csak úgy nyújthatja az egyénileg különböző jellemek, mondhatjuk élethangulatok elméletét, ha leszállva az általános lélektani vizsgálódás elvont magaslatáról az individualpszichológiát iparkodik megalapítani, vagy mint némelyek nevezik: az egyéni differenciák lélektanát. E kutatás azután bizonyos *jellemtípusok* megkülönböztetésére és leírására vezet. Ha e típusok megvannak állapítva, akkor egy-egy típushoz tartozó egyének erkölcsiségének lélektani elmélete is felállítható. E vizsgálatot azután pszichofiziológiai és esetleg biológiai szempontok egészíthetik ki (a mennyire természetesen erről a mai tudomány fokán szó lehet), a mely vizsgálatnak az a feladata, hogy bizonyos egyéni erkölcsi típusoknak a szervezeti élet megfelelő sajátásaival való viszonyára derítsen fényt, valamint az átörök-léssel való kapcsolatát mutassa ki s így az erkölcsi típusokat pszichofiziológiai alapformákra vezesse vissza. Mindkét rendbeli vizsgálat már megindult napjainkban, bár úgyszólván csak csecsemőkorukat élük. Az előbbit a jellemek lélektani teóriája képviseli, ez utóbbit a jellemek lélektani teóriája és antropológia ma még bizony nagyon tapogatózó és határozatlan vizsgálatait iparkodnak eredményeket felmutatni, keresvén a született vagy szerzett erkölcsi depraváció és a megfelelő szervezeti sajátosságok közti kapcsolatokat. E tekintetben az elmekörtan különösen a moral insanity név alatt összefoglalt,

de klinikailag nagyon különböző degeneráció formák feltételeinek, valamint az erkölcsi érzület különböző pszihózisoknál történő felbomlásának tanulmányozása által már most is nem egy becses adatot és szempontot szolgáltat. Nem szabad azonban illúzióban élnünk az iránt, hogy az így összeállított *erkölcsi karakterológia* a tünetenyek oly osztályára vonatkozik, a melyek ismerete mindig rendkívül határozatlan lesz és még az általános pszichológia eredményeinek exaktságát sem közelítheti meg. A kutató tudomány e ponton érintkezik legközvetlenebbül az individualitás jelenségeinek mérhetetlen gazdagságával, melyet csak nagyon tökéletlenül és a valóság bizonyos fokú eltorzítása árán foglalhatunk általános fogalmak alá. Mindazonáltal nem szabad felednünk Aristoteles oly sokszor figyelmen kívül hagyott mondását, hogy nem lehet minden téren egyenlő fokú bizonyosságot elérni s azért, mert valamely vizsgálat csak határozatlan eredményekre vezethet, nem szabad azt a keveset is megvetnünk, a mit sikerült elérnünk.

De más tekintetben is csak korlátolt mértékben, vagyis csak *részben* képes a pszichológia és biológia bennünket a moralitás végső egyéni gyökereire nézve felvilágosítani. E két disciplina ugyanis csak bizonyos *típusok* megismerésére vezethet, de ezeken belül minden egyes ember erkölcsi individualitásának elmeletét nem képes felállítani, mert ez nyilván túlhaladja az emberi ismerés határát és erejét. A tudomány semmiféle téren sem képes az individualitás titkába vezetni, mert ismerésünk szervezeténél fogva a pozitív tudomány mindig *fogalmakra* kénytelen építeni s ilyenekből állíthatja csak össze tételeit és törvényeit. A fogalom pedig, bár többé-kevésbé, de *mindig általános* s általánosságát csak csökkenthetjük, de sohasem vagyunk képesek magának a tüneteny individualitásának lényegét és végső gyökerét megragadni. Végelemzésben az ismerés relativitása állja itt utunkat, minek következtében mindig bizonyos praesuppozíciókra kell építenünk, a melyek már metafizikailag felbonthatatlanok s így minden ismerésre nézve már csak *elemi kiinduló pontul* szolgálhatnak. Ily, már levezethetlen alapmozzanata világunknak az individualitás ténye is. Messze kivezetne jelen értekezés köréből, ha ez igazság nagy horderejű ismeretelméleti és általános filozófiai következményeit ki akarnók fejteni, sőt ha csak azt is megkísérlenők körvonalozni, hogy mily kihatással van e tétel az etikai kutatás bölcseleti koncepcziójára, módszerére és határaitra vonatkozólag. De

minderre jelenleg nincs is szükségünk, mert célunkat már elértük: megtaláltuk azon szempontot, a melyből etika és szociológia viszonya nézetünk szerint meghatározható.

Láttuk, hogy erkölcs és társadalom úgy aránylanak egymáshoz, mint az individuális érületi diszpozíció azon talajhoz, a melyen az kifejlődhet, virágokat és gyümölcsöket teremhet. Néha természetesen a társadalmi élet ezernyi vonatkozása megnyomorítja, eldurvítja vagy teljes atrophíára kárhoztatja a legszebb reményekre jogosító erkölcsi hajlamokat is. Meggyőződünk arról, hogy a társadalmi viszonyok elemzése vagyis a szociológia csupán az erkölcsiség kifejlődésének objektív feltételeit képes kideríteni, de nem annak tulajdonképeni gyökerét, vagyis az erkölcsi érték általunk megismerhető végső alapját. Ez utóbbi az egyéniség misztériumának homályában vész el s az etikai kutatás, mely e ponton már a lélektanra és biológiára támaszkodik, csak bizonyos fokig: bizonyos típusok körülhatárolása által képes a kutató elmét tovább vezetni. De viszont az erkölcsiségből sem lehet a társadalmi élet számtalan vonatkozását levezetni, mert láttuk, hogy e probléma a pozitív tudomány számára megfejthetetlen, mivel az erkölcsiség tartalmát sohasem lehet azon társadalmi viszonyok nélkül konczipiálni, a melyek között az erkölcsiség alanya, az egyén él: erkölcs és társadalom egészben véve együtt fejlődnek. A moralitás mindig csak mint individuális és társadalmi mozzanatok összproduktuma magyarázható. Míg ebből egyrészt az folyik, hogy az erkölcsi és a társadalmi élet a valóságban minduntalan összeolvadnak, másrészt azt következtethetjük belőle, hogy etika és szociológia heurisztikus célból széjjeltartandók, mert az erkölcsiség végső gyökere az egyénben van, az individualitást pedig nem lehet a társadalmi mozzanatokból levezetni. Etika és szociológia tehát egymásnak sem alá nem rendelhető, sem egymásra vissza nem vezethető disciplinák, jóllehet szoros viszonyban állanak: *koordinált, de nem subordinált tudományok*. És ezt mindkét rendbeli vizsgálódás érdekében sohasem szabad szem elől tévesztenünk.

Dr. Pauler Ákos.